

۱۵۵۱۲۱۱

روسیه و اردوی زرین

نوشته

چا. ر. جی. هالپرین

ترجمه

سید علی مزینانی

تهران، ۱۳۹۶

روسیه و اردوی زرین

تالیف: چارلز. جی. هالپرین

ترجمہ: سید علی مزینانی

ناشر: پڑوہشکدہ تاریخ اسلام

مدیر نشر: خلیل قویدل

چاپ اول: ۱۳۹۶

شمارگان: ۱۰۰۰

چاپ و صحافی: تقویم

ردیف انتشار: ۷۷

۲۰۰۰ تومان

کلیه حقوقی پڑھشکده تاریخ اسلام محفوظ است

خیابان ولعصر (ع)، خیابان رستگاران، شهروز شرقی، شماره ۹

تلفن: ۳-۸۱ ۸۸۶۷۶۸۶۰؛ فاکس: ۸۸۶۷۶۸۶۰

web: www.pae.ac.ir

Ha, erin, Charles J. هالبرين، چارلز ج.

روسیه و اردوی زرین / نوشته چارلز جی. هالپرین. ترجمه سیدعا مزیانی.

تهران: پژوهشکده تاریخ اسلام، ۱۳۹۶.

٢٥٤ ص.

بڑوہشکدہ تاریخ اسلام؛ ۷۷.

978-600-7398-49-4

وضعیت فهرست نویسی: فیا

Russia and the Golden Horde : the Mongol impact on : عنوان اصلي

medieval Russian history ,c1985

کتابنامه

نسبیت طلائی،

روسیہ -- تاریخ -- ۱۲۳۷ - ۱۴۸۰ م.

مزینانی، سید علی، ۱۳۶۷ -، مترجم

DK90/52,9 1396

947/.3

۴۹۴۶۱۸۲

سبب شناسی:

عنوان و نام پدیدآور:

مشخصات نشو:

مشخصات ظاهری:

فہرست:

شایک:

وضعت فيه

یادداشت:

دادداشت

موضوع:

موضوع:

شناسه افزوده:

وده بندی کنگره:

و ده بندی، دیوے،

شماره کتابشناسی : مله :

سخن اول

تاریخ هر امت و جاه‌های دیگر فرهنگ و تمدن آن است. به همین دلیل، علم تاریخ در میان علوم، جایگاهی ویژه یافته است. جامعه اسلامی به عنوان یک امت جهانی، دارای چهارده قرن سابقه تاریخی با ابعاد و عناصر روشن و بدون ابهام است. اهمیت این پیشینه تاریخی و ابعاد گوناگون آن، مانند فرهنگ، تمدن، علم، تلاش، فلسفه و هنر و نقش بی‌بدیل آن در تمدن جهان معاصر، تلاش گسترده دانشگاه‌ها و دانشمندان غرب را نیز در راه تحقیق و مطالعه این تاریخ عظیم برانگیخته است؛ تا بدان پایه که معتبرترین منابع و اطلاعات پژوهشی در حوزه‌های گوناگون تاریخ اسلام را در مراکز علمی غرب می‌توان سراغ گرفت.

به رغم توجه ویژه پژوهشگاه‌های دنیای غرب به اسلام، محققان توانایی ذاتی آنها از شناخت اسلام ناب و حقیقی - به دلیل عدم دسترسی مستقیم و به دور از تکیه به منابع اصیل، و لاجرم اطلاع محدود پژوهشگران از زمینه‌ها و پس‌زمینه‌های یک تحقیق علمی جامع، آغاز حرکتی اساسی و همه جانبه از سوی دانشمندان اسلامی به منظور تصحیح و تکمیل تلاش‌های گذشته، ضروری است. اگر این حرکت، گسترده، غنی و متکی بر پیشرفته‌ترین روش‌های پژوهشی آغاز شود، بی‌شک تغییرات بنیادی در مسیر این گونه مطالعات در پژوهشگاه‌های مهم دنیا در زمینه تاریخ اسلام و مسائل مختلف آن دور از دسترس نخواهد بود.

هدف اساسی از تأسیس پژوهشکده تاریخ اسلام - که هم اکنون در آغاز راه است - گام زدن در راه تحقق این آرمان می‌باشد. این پژوهشکده با همت و پیگیری استادان ارزشمند تاریخ اسلام و رشته‌های پیوسته به آن، آغاز به کار کرده و برای نیل به اهداف مقدس خود، آماده همکاری با

همه کسانی است که به این اهداف ایمان دارند. از این رو، پاسخگویی به هزاران پرسش را که در خلال مطالعه ۱۴ قرن تاریخ اسلام مورد توجه خواننده و به خصوص پژوهشگران قرار می‌گیرد، وجهه همت خود قرار داده است. تحقق این مهم با روش‌های گوناگون دنبال می‌شود، که نشر آثار پژوهشی استادان و کارشناسان - به صورت تألیف و یا ترجمه - مانند اثر حاضر، از جمله آنهاست. البته برنامه‌هایی همچون تشکیل کارگاه‌های تخصصی، نشست‌های علمی تخصصی و حمایت از پروژه‌های پژوهشی مورد نیاز، نیز برای تحقق هدف یاد شده در حال پیگیری و اجراست که ضرورت دارد کیفیت و کمیت آنها افزایش یابد.

این مرکز، هم‌اکنون با شش گروه علمی و زیر نظر شورای علمی فعالیت می‌کند، که ان شاء الله به روند تعداد آنها به دو برابر افزایش خواهد یافت. از جمله اقدامات کم‌سابقه پژوهشکده، تأسیس دانشنامه جغرافیا و تاریخ جهان اسلام است که بزودی اولین مجلد آن عرضه خواهد شد. این دانشنامه با رعایت یکی از استادان در هفت گروه علمی مشغول فعالیت است و هزاران مدخل را - تاکنون - همراه با منابع اصلی آن در پایگاه اینترنتی عرضه کرده است تا دسترسی محققان به منابع را آسان کند.

پژوهشکده تاریخ اسلام به وسیله پایگاه اینترنتی خود با همه پژوهشگران و علاقه‌مندان به مطالعه در سراسر جهان پیوند برقرار می‌کند. این پایگاه علاوه بر انعکاس همه فعالیت‌های این مرکز علمی، بازتاب‌دهنده فعالیت‌های علمی انجام شده توسط مراکز و اشخاص دیگر در این رشته است. با فعال شدن پایگاه مزبور، دسترسی پژوهندگان به مرکز، جامع و همه‌جانبه، که انعکاس‌دهنده همه آثار موجود در زمینه تاریخ اسلام باشد، میسر خواهد شد.

علاوه بر آن، هم‌اکنون کتابخانه تخصصی (حقیقی و مجازی) فعال است و به تدریج فعال‌تر خواهد شد. از خداوند بزرگ، برای این تلاش و همه تلاشگران در راه حقیقت، آرزوی موفقیت می‌کنم.

سیدهادی خامنه‌ای

رئیس پژوهشکده تاریخ اسلام

فهرست مطالب

۹		مقدمه مترجم
۱۳		پیشگفتار
۱۷		سیاسگذاری مؤلف
۱۹		فصل اول: سرحد قومی- مذهبی قرون وسطی
۳۱		فصل دوم: روس کی‌یفی و استپ
۴۷		فصل سوم: امپراتوری مغول و اردوی زرین
۶۳		فصل چهارم: حکومت مغول روسیه
۷۹		فصل پنجم: نقش مغول در سیاست روس‌ها
۱۰۳		فصل ششم: «نظریه» روسی حاکمیت مغول
۱۲۳		فصل هفتم: پیامدهای اقتصادی و جمعیت‌شناختی
۱۳۹		فصل هشتم: مغولان و استبداد مسکویی

فصل نهم: مغولان و جامعه روسیه ۱۶۱

فصل دهم: زندگی فرهنگی ۱۸۳

فصل یازدهم: نتیجه گیری ۱۹۱

ارجاعات ۱۹۷

کتابنامه ۲۳۳

نمایه ۲۵۱

www.ketab.ir

مقدمه مترجم

از موانع جدی جهت روشنگری پیشینه سرزمین‌های شمالی دریای خزر، فارغ از موانع زبانی، کمبود و خیم منابع دسته‌برداری شده از هم می‌توان هیجانی که از کشف نسخه‌ای از سفرنامه ابن فضلان^۱ در میانه قرن بیستم به میانان دست داد را به خوبی حس کرد و یا اینکه هنوز هم مهمترین منبع برای صحبت از سرای تاریخت اردوی زرین، نگاشته‌های ابن بطوطه است.^۲ در چنین فضایی رابطه مغولان مسلمان اردوی زرین و روس‌ها نیز استثنایی بر این قاعده نیست. اردوی زرین عمدتاً در تاریخنگاری‌های دیگر مثل اقوام است که زنده مانده از سوی دیگر هرچند سنت سالنامه‌نگاری روس قدمتی حدوداً هزار ساله دارد اما تاریخ کتابت قدیمی‌ترین نسخه‌های باقیمانده از این سالنامه‌ها به قبل از قرن پانزده بازمی‌گردد. محض دوم در مطالعه روابط اردوی زرین و روس‌ها ناظر بر سلطه پژوهشگران روس بر این حوزه و تلاش ایشان برای مسکوت گذاشتن این دوره و یا به کلی زیان‌بار خواندن آن است. از این حیث کوشش که چارلز جی هالپرین برای ترسیم و تحدید روابط روس‌ها و اردوی زرین به خرج داده را باید می‌متوهرانه دانست. برای فائق آمدن بر کمبود منابع، مورخ مبنای پژوهش خود را مطالعات خطی به خط سالنامه‌های روسی و در عین حال دامنه بسیار گسترده‌ای از مقالات و پژوهش‌های روسی، انگلیسی و آلمانی قرار داده. در مواجهه با معضل دوم نیز هالپرین تمام تلاش خود را به کار بسته تا با نمونه قراردادن «سرحادات قومی - مذهبی» قرون وسطی، چنان که در حوالی مدیترانه میان

۱ احمد بن فضلان، سفرنامه ابن فضلان، ترجمه ابوالفضل طباطبائی، تهران: بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۴۵.

۲ ابن بطوطه، سفرنامه ابن بطوطه، ترجمه محمدعلی موحد، تهران: نشر آگاه، ۱۳۷۶.

مسلمانان و مسیحیان حاکم بود، اثبات کند میان روس‌ها و مغولان از همه لحاظ (سیاست، فرهنگ، اقتصاد، نظامات حقوقی و ...) تأثیرات و تأثرات متقابل وجود داشته. چنانکه می‌توان دید، فصل‌بندی موضوعات کتاب هم بر اساس همین حوزه‌های تعامل انجام گرفته.

«روسیه و اردوی زرین» با این که به گفته مؤلف آن، کوشیده مجموعه‌ای از تمام یافته‌های محققانه در حوزه روابط روس‌ها و مغولان را یکجا گردآورد اما به هیچ وجه نباید آن را یک گردآوری صرف ادبیات پژوهش دانست. آورده جنجالی هالپرین در این اثر، «اصل اغماض»^۱ است. بر اساس آنچه هالپرین آن را «اصل اغماض» می‌خواند مورخان و حتی کاتبین روس قرون وسطی، «بدان از کلمات خشی و عاری از وزن به هنگام گزارش فعالیت‌ها و اقدامات مغولان استناده می‌کرده‌اند و حتی در مواردی جای اسم شخصیت‌های مغولی را خالی می‌گذاشته‌اند. این ایده وی هر چند «استادان» مواجه شده اما هالپرین برای طرح و اثبات آن، به چنان حجمی از گزاره‌های دست‌اول رجاء می‌دهد که نقطه نظر او را شایسته بررسی نگه می‌دارد.

در کشور ما «باب مربوط به تاریخ سرزمین‌های شمالی دریای خزر را بیشتر می‌توان حاصل تلاش دو گروه بر مکتب دانست. از یک سو نویسندگان و هنرمندانی که محل اصلی علاقه آنها ادبیات و هنر روسیه بود، ارادی چون سعید نفیسی و خشیار دیهیمی را می‌توان جزو این گروه دسته‌بندی کرد. از سوی دیگر دست دنباله‌های عقیدتی انقلاب اکتبر ۱۹۱۷ (حزب توده و ...) که تمرکز اصلی‌شان بر تاریخ سیاسی روسیه معاصر قرار داشته از این گروه نیز افرادی چون کریم کشاورز و عنایت‌الله رضا را می‌توان نام برد. در سالهای اخیر اما با از میان رفتن حساسیت‌های جهان دو قطبی، بروز برخی اشکالات شخصی و ایجاد گرایش‌های دانشگاهی جریانی از مطالعات تاریخ و تمدن حوزه اورآسیا قرار از ادبیات روسیه و تاریخ سیاسی روسیه معاصر، رو به شکل‌گیری گذاشته.

درباره مؤلف

چارلز جی هالپرین متولد ۲۱ ژوئای ۱۹۴۶ در نیویورک تحصیلات دانشگاهی خود را به ترتیب در کالج بروکلین نیویورک و دانشگاه کلمبیا همان شهر به اتمام رساند. وی جهت تکمیل تز

1 Ideology of silence

2 Daniel H. Kaiser, "Charles J. Halperin. Russia and the Golden Horde: the Mongol Impact on medieval Russian History. Bloomington: Indiana University Press. 1985. Pp. ix, 180." The American historical Review, volume 91, Issue 2, 1 April 1986, p 380.

دکتری خود از خلال بورسیه هیئت بین‌المللی پژوهش و تبادلات علمی، سالهای ۱۹۷۱ و ۱۹۷۲ را در جماهیر شوروی گذراند. به سال ۱۹۷۲ با رتبه استادیاری در گروه تاریخ دانشگاه ایندیانا به تدریس تاریخ روسیه مشغول شد. او مجدداً در سال ۱۹۸۲ و در چهارچوب مبادلات و همکاری‌های علمی میان آمریکا و شوروی، فرصت اقامت و پژوهش در شوروی را به دست آورد. هر دو کتاب مهم وی یعنی «روسیه و اردوی زرین» و «یوغ تاتار» برآمد این دور از اقامت و مطالعات او در شوروی است. پس از بازگشت از این سفر، وی تا سال ۱۹۹۶ به عنوان تحلیل‌گر سیستم و در حوزه برنامه‌نویسی کامپیوتر مشغول به کار بود. تازه از سال ۱۹۹۷ بود که او توانست با عنوان «پژوهشگر بدع» موسسه روسیه و اروپای شرقی دانشگاه ایندیانا مجدداً در محیطی دانشگاهی مستقر شود جایی که تا امروز در آن مشغول به فعالیت است. با وجود این موقعیت پژوهشی وی، تا حدی از روی طعنه، کنایه، ترجیح می‌دهد خود را «پژوهشگر مستقل» بنامد.

هالپرین تا به حال دو کتاب و چهار معتنابهی مقاله در حوزه روابط اردوی زرین و روسیه به چاپ رسانده. چنان که قبل از انتشار، سد دو کتاب اصلی او «روسیه و اردوی زرین: تاثیر مغولان بر تاریخ روسیه قرون وسطی» چاپ ۱۹۸۱، «بلومینگتون» و «یوغ تاتار» چاپ ۱۹۸۶ کلمبوس می‌باشند. ترجمه حاضر وی از روی کار سال ۱۹۸۷ انتشارات آ. بی. تورس «روسیه و اردوی زرین» انجام گرفته. برای دسترسی به گزیده مقالات این پژوهشگر نیز می‌توان به «روسیه و مغولان: اسلاوها و دشت در روسیه قرون وسطی و اوایل عصر جدید» با ویراستاری ویکتور اسپینی و گئورگ بیلوسچی که در سال ۲۰۰۰ از سوی آکادمی علوم رومانی به چاپ رسید مراجعه کرد. این مجموعه محتوی مقالات منتشر شده هالپرین در حد فاصل سال‌های ۱۹۷۵ تا ۲۰۰۵ است.^۱

علی‌رغم آنکه میان اولین انتشار «روسیه و اردوی زرین» و آرایه ترجمه آن به زبان فارسی حدود سه دهه فاصله وجود دارد اما به اعتقاد نویسنده همه داده‌هایی که تا به حال در این حدفاصل تولید شده‌اند همچنان هیچ بازبینی اساسی را در نقطه نظرانی که مولف در میانه دهه ۱۹۸۰ میلادی حامل آنها بوده است را ضروری نمی‌سازند.^۲ مجموعه آنچه از جرح و

1 Charles J. Halperin, *Russian and Mongols: Slavs and the Steppe in Medieval and Early Modern Russia*, Edited by Victor Spinei and George Bilavschii, București: Editura Academiei Romane, 2007.

2 Charles J. Halperin, *the Tatar Yoke: the Image of Mongols in the Medieval Russia*, Bloomington: Slavica Publishers, 2009.

تعدیل و ارزیابی‌های مجدد نیز ضروری به نظر می‌رسیده توسط نویسنده در مقالاتی چون «واکنش اسلاو شرقی به جهان‌گشایی مغول»؛ «روابط روس و مغول در متنی از استیلای مغول: دو ملاحظه»؛ «متن و متن‌شناسی، ملاحظات سالمینا در مورد تاریخ‌گذاری‌های سالنامه حکایات در مورد دیمتری دونسکوی»؛ «جایگاه روس در اردوی زرین»؛ «غضب خداوند: مغول‌ها و خشونت در تاریخ روسیه»؛ «گفت‌وگوهای حاکم بر مسئله تصویر مغولان در روسیه قرون وسطی»^۱ مورد واکاوی و تحلیل قرار گرفته‌اند.

امید است که این ترجمه که به مهر ایزد متعال و حمایت‌های بی‌دریغ پژوهشکده محترم تاریخ اسلام به مؤلفه نشر رسیده نیز بتواند جزء کوچکی از جریان نوپای بازشناسی تاریخ تمدن اوراسیا را حلقه زبانی فارسی باشد. در پایان ضمن قدردانی ویژه از پیگیری‌های مشفقانه جناب آقای قیدر، مدیر انتشارات پژوهشکده تاریخ اسلام، و سرکار خانم غیاثوند، کارشناس انتشارات پژوهشکده، این ترجمه ناچیز را به دو کس تقدیم می‌دارم؛ به غلامرضا داورزنی و حضورش در نبرد نجات آذربایجان (۱۳۲۴-۱۳۲۶)، و به سید مرتضی مزینانی و حضورش در جنگ تحمیلی (۱۳۵۹-۱۳۶۷).

سید علی مزینانی

1 Halperin, "The East Slavic Response to the Mongol Conquest," pp. 98-117; "Russo-Tatar Relations in Mongol Context: Two Notes," *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 51:3 (1998), pp. 321-39; "Text and Textology: Salmina's Dating of the 'Chronicle Tales' about Dmitry Donskoy," *Slavonic and East European Review* 79:2 (April, 2001), pp. 248-63; "The Place of Rus' in the Golden Horde," *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 14 (2005), pp. 21-30; "The Scourge of God: The Mongols and Violence in Russian History," in Tatyana Novikov, Marcus C. Levitt, eds., *Times of Trouble: Violence in Russian Literature and Culture* (Madison, WI: University of Wisconsin Press, 2007), pp. 23-29; "Paradigms of the Image of the Mongols in Medieval Russia," in Volker Rabatzii, Alessandra Pozzi, Peter W. Geier, John R. Krueger, eds., *Festschrift on the 80th birthday of Igor de Rachewiltz* (Indiana University Uralic and Altaic Series, v. 173; Bloomington, IN: 2009), pp. 53-62.

در بین مورخان روس، فروشنده‌ی روسی و مسامحه در حوزه بررسی دوران تسلط مغولان بر روسیه استثنا نبوده بلکه قاعده‌ی کلی است. میخائیل چرنیافسکی^۱ به خوبی اشاره کرده «خواستۀ مهمی متداول و رایج بوده که در چه ربع‌تر از این موضوع گذشته و آن را مد نظر قرار ندهند»^(۱) بیشتر متخصصان حوزه تاریخ روسیه در وسطی در روسیه نفوذ مغول را قابل چشم‌پوشی و بی‌فایده توصیف کرده‌اند و از این موضوع سربل گزیده به سایر موضوعات پرداخته‌اند.^(۲) تجربه تاریخ روسیه از «یوغ تاتار» نیز به نوبه خود در شکل‌گیری این تعصب منفی و ستی بین نویسندگان روس مؤثر بوده است. روس‌ها در طول عصر امپراتوری، مدام در نبرد با خاورنشینی چون ترکان عثمانی، مسلمانان آسیای مرکزی و ژان‌ها بوده‌اند، از این‌رو، تلقی توده روس‌ها از مسلمانان، چادر نشینان و آسیایی‌ها توأم با تحقیر و بی‌گمانی بود. غربی‌سازی روسیه، که به ابتکار پتر کبیر به جریان افتاد، تاریخ‌نگاری قرن هجدهم این کشور را با احساس خودبرتربینی اروپایی همراه کرد و نوشته‌های تاریخی قرن هجدهم آنان را با توجهات نژادپرستانه و استعمارگرایانه آشنا ساخت. با آغاز قرن بیستم سیاست سلطنت روس نسبت به اقلیت‌ها منجر به زایش شوونیسم^۳ خشونت‌باری گردید. تنها در پایان قرن نوزدهم بود که نظم آکادمیک بر مطالعات روس‌ها در حوزه آسیای داخلی سایه افکند؛ یعنی درست هنگامی که دیگر برای اصلاح کردن تصویر روابط روس و تاتار، میان انبوه آثار کلاسیک

۱ Michael Cherniavski

۲ Chauvinism. نوعی میهن‌پرستی افراطی و ایمان کورکورانه به برتری و شکوه ملی.

تاریخ‌نگاری روسیه، خیلی دیر شده بود.^(۳) حتی در نخستین تحقیقات و مطالعات روس‌ها دربارهٔ شرق به‌خوبی از عمق تعصب و تنفر آنها به کوچ‌نشینان و مسلمانان پرده برداشته می‌شود.^(۴)

از انقلاب روسیه به این سو، در پی تحقیقات دانشمندان شوروی، گام‌های بلندی در زمینهٔ مطالعهٔ تاریخ روسیهٔ قرون وسطی و امپراتوری مغول برداشته شد. خود این مطالعات گاه موجب تشدید برخی غرض‌ورزی‌های به‌جا مانده از تاریخ‌نگاری عصر امپراتوری شد و حتی به خلق تعصبات جدیدتری انجامید.^(۵) جنبش اورآسیاگرایی دههٔ ۱۹۲۰، که در میان متفکران جلای وطن کردهٔ روس بروز نمود، سعی خود را بر بازتعریف روابط روسیه و استپ‌ها قرار داد، اما در بنیاد آن گرایش‌های متافیزیکی به چشم می‌خورد. اورآسیاگرایی به‌طور عمده الهام‌بخش «مورگ ورنادسکی»، متخصص برجستهٔ آمریکایی در حوزهٔ روابط روس-تاتار، بود. اما سهم او از مطالعهٔ این حوزه مبتلا به سهل‌انگاری‌های موجود در خود این مکاتب است.^(۶) تحقیقات علمی در این مجموعه پیش‌فرض‌های مختص به خود، اغلب در سطوح مختلف، انعکاسی از این هنجارهای معرفتی و بی‌اعتبار است که می‌گوید «یک روس را بخراشی یک تاتار نمایان می‌شود». تاریخ‌نگاران ملی، انفعال فرهنگی و ناآگاهی پژوهشگران همه در تداوم غفلت از نقش اردو-زرین در تاریخ روسیه سهیم‌اند.

در سال‌های اخیر اوضاع تغییر کرد. تعدادی از مورخان، باستان‌شناسان و زبان‌شناسان غرب و شوروی توجه بیشتری بر دورهٔ حکومت مغول در روسیه کرده‌اند. اما، تا به حال هیچ‌کس برای گردآوری و ادغام کردن یافته‌های آنها یا ارائه کردن تفسیری فراگیر و جدید از نقش مغول در تاریخ روسیه تلاشی نکرده‌است. در این پژوهش، نگارنده قصد دارد با به‌کار بستن الگوی سرحد قومی-مذهبی قرون وسطی به‌عنوان چوب قیاسی چنین وظیفه‌ای را به‌انجام برساند.

یادداشت‌ها

1. Michael Cherniavsky, "Khan or Basileus: An Aspect of Russian Medieval Political Theory," *Journal of the History of Ideas* 20 (1959), p. 459.
2. For surveys of Russian historiography on this topic consult B. D. Crekov and A. I. Iakubovskii, *Zolotaia orda i ee padenie* (Moscow-Leningrad, 1950), pp. 247-261; V. V. Kargalov, *Vneshnepoliticheskie faktory razvitiia feodal'noi Rusi. Feodal'naia Rus' i*

1 George Vernadsky